

Československo - minulost a dnešek [1992]

Slované se na území dnešního Československa (a v jeho okolí) usazují nejpozději v 6. století a na konci 1. čtvrtiny století následujícího vzniká zásluhou politicky zdatného kupce Sama první rozsáhlá říše, vzpomínaná jako Velká Morava. Tehdy se poprvé Češi, Moravané a Slováci (vedle dalších) stali částí společného „státu“. Když se říše rozpadla, došlo téměř na 13 století k oddělení politických dějin Čech a Moravy na jedné straně a Slováků na straně druhé. I když kulturní ani osobní styky nikdy neustávaly, úzké politické soužití ze 7. století, které tehdy trvalo snad 35 let, bylo obnoveno až na konci roku 1918, trvalo dvě desetiletí, bylo přerušeno po dobu války, obnoveno 1945, neblaze ovlivňováno komunistickým režimem po 40 let, aby bylo nejnověji otřásáno a problematizováno úsilím některých politických sil na Slovensku o znovuvytvoření zcela samostatného státu, nespojeného s Čechami a Moravou ani dosavadním poutem společné federace.

V roce 845 se v Řezně (Regensburg) dobrovolně rozhodlo se nechat pokřtít 14 vévodů českých kmenů, ale zřejmě spíše z politických důvodů: obyvatelstvo tím nebylo dotčeno a zůstávalo pohanské. Teprve působením soluňských bratří, Konstantina a Metoděje, povoláných na Moravu asi roku 863, došlo k úspěšné misii mezi obyvatelstvem. Zdá se, že v Čechách, v té době již politicky od Moravy oddělených, ale ještě nesjednocených, se křesťanství šířilo pomaleji. O skutečné vlně pokřesťanštění lze mluvit až v závěru prvního tisíciletí. O tři století později je však vidět, že samotný způsob myšlení, spjatý s křesťanstvím, našel zejména v Čechách a v Praze živnou půdu a že po zřízení univerzity 1348 se tu rozvinuly dost pozoruhodné myšlenkové i duchovní směry a tradice. Nešlo už jen o kulturní vliv pokročilejší Evropy, ale také o svébytné rozvíjení myšlenek a tendencí, které nesly výrazné znaky novosti a jedinečnosti, i když se nechaly v mnohém inspirovat jinými proudy evropskými. Po řadě století se ukazuje, jaký význam pro další myšlenkové dějiny mělo zvláštní porozumění české reformace pro myšlenkové motivy mimořecké, totiž hebrejské. Nemalou důležitost mělo také upevnění jednoty a nedílnosti zemí koruny české, o které se zasloužil císař Karel IV., po matce českého původu a český král.

Nejvýznamnější myšlenkový, mravní a duchovní vliv mělo reformní hnutí, které bylo zahájeno celou řadou vynikajících postav na počátku 15. století a které dosáhlo prvního vrcholu v Janu Husovi, theologicky inspirovaném zejména Johnem Wyclifem. Hnutí této tzv. první reformace (před Lutherem a Kalvínem) bylo zacíleno nejenom k reformám církve, ale také společnosti a politického soužití; mělo např. významné proto-demokratické rysy. České reformaci však nebyl popřán klidný vývoj, protože se ocitla na dlouhá desetiletí, ba s malými přestávkami na 200 let

uprostřed stále nových válečných zápasů. Války nesvědčí mravním a duchovním reformám, ale i vítězství v nich vedou k demoralizaci. Protože se i husitská většina jevila z přísného křesťanského hlediska nepřijatelně, vznikala malá hnutí, která na sebe i na jiné kladla daleko vyšší nároky a dostávala se tak do konfliktů s většinovou církví podobojí. Zvláštní vzpomínku si zasluhuje Jednota bratrská, která po prvním údobí poněkud úzkoprsého chápání křesťanství a vydělování se ze světa znamenala navzdory své nepočtenosti obrovský přínos ke kulturnímu a duchovnímu životu národa.

Třicetiletá válka však hned na počátku tvrdě skoncovala s tímto vrcholným obdobím českých dějin. Po dvou stech letech stále se opakujících zničujících zápasů často proti cizí přesile, ale později i uvnitř země mezi různými proudy, už převládala únava; země byla zdecimovaná a nikomu se už nechtělo do nových zápasů. A tak se stalo, že poměrně neveliká prohraná bitva na Bílé hoře nedaleko Prahy měla katastrofálnější důsledky, než bylo možno očekávat. Paniku také vyvolal kvapný útek Friedricha Falckého ze země. Na krutá opatření vítězů reagovaly vyšší vrstvy obrovskou vlnu emigrací. Národ tak byl zbaven jak své šlechty (nekatolické, ale ta představovala naprostou většinu), tak své inteligence (hlavně duchovních, rovněž nekatolických). Z národa zůstalo jen opětně zcela znevolněné venkovské obyvatelstvo. Jen na venkově se i po desetiletích násilné protireformační rekatolizace stále ještě mluvilo česky, byť jazykem značně zjednodušeným až primitivním. Ve městech se stále víc prosazovala němčina, ve školách a na úřadech latina. Postup vzrůstající vzdělanosti, od renesance pro Evropu příznačný, nenechával na češtině žádné obohacující stopy, ale vedl pouze k jejímu kažení a překrývání němčinou. Zejména osvícenství uvolnilo některé těžké závazky (např. omezilo a později zrušilo nevolnictví), ale znamenalo také vlnu politické centralizace a s ní spojené germanizace. Český jazyk se zdál v polovině 18. století definitivně hynout.

V odporu proti germanizačním tendencím a pod vlivem Herderových myšlenek došlo od konce 18. století k usilovným snahám českých a slovenských intelektuálů o tzv. národní probuzení, resp. obrození. Toto úsilí mělo dvojí hlavní podobu. Především šlo o oživení a modernizaci jazyka. Navázáním na středověkou jazykovou kulturu bylo dosaženo nejen toho, že zapomenuté výrazy se postupně stávaly opět živou součástí mluveného a psaného jazyka, ale že takto oživená a pročištěná čeština (od níž se slovenština ještě programově neodlišovala vlastní spisovnou normou) se tak stala jazykově nejčistším útvarem mezi ostatními slovanskými jazyky. A v duchu takto obnovené češtiny došlo k umělému vypracování názvosloví pro řadu odborných disciplín i pro praktickou a technickou potřebu (tady lze uvést např. velmi logickou českou terminologii chemickou nebo rozsáhlé názvosloví botanické, které náleží asi k nejkrásnějším na světě).

Obrovský význam má tento rekurs k původním kořenům jazyka pro filosofii, která (podobně jako určitý druh básnictví) musí myslet „z jazyka“, nejen pomocí jazyka jako pouhého instrumentu.

Druhá tendence, projeví se v procesu národního obrození, je mnohem problematičtější, neboť je spjata se vznikem a neblahým působením nacionalismu i v širší oblasti střední a východní Evropy. Vedle vzrůstající národní hrdosti, opírající se také o české podnikání, které soutěžilo s německým a vedlo k tomu, že české země představovaly nejprůmyslovější společnost v celém Rakousku-Uhersku, stále více zaznívaly i vnitřně duté tóny prázdného, prakticky neúčinného vlastenectví, jež jen odvádělo pozornost od skutečných úkolů. Velmi brzo se však ukázaly také tendence protinacionalistické nebo alespoň nacionalismus korigující, ne-li přímo odzbrojující a „kanalizující“. To mělo obrovský politický význam v době, kdy se národ probouzel také politicky a kdy si stále víc začínal i politicky důvěřovat. Český nacionalismus se – v soulase s ideologií herderovskou – hodně opíral o myšlenku všeslovanství, která vznikla jako napodobenina a jako ideologická protizbraň vůči pangermanismu. Nejlepší představitelé české orientace odmítli jak nacionalismus úzce český, tak i široce slovanský. Vynikající a působivou formulaci našel zejména Masaryk, který mnohokrát opakoval, že otázka nové orientace národního života nesmí být chápána jako otázka pouze národní, ale jako otázka světová, jinak že to není vůbec žádná skutečná otázka. Rozuměl tím, že národní program musí být formulován tak, aby mohl být přijat kýmkoliv na celém světě, tj. aby nebyl národně a národnostně výlučný. Tím byl ovšem právě nejproblematičtější hrot nacionalismu nejen otupen, nýbrž jednoznačně ulomen.

Tyto a podobné myšlenky sice působily, ale nepřevládly dokonce ani v novém politickém uspořádání, k němuž došlo po první světové válce a po zřízení republiky na zříceninách ve válce poraženého Rakouska-Uherska. Není pochyb o tom, že Československo v době mezi válkami bylo nejdemokratičtějším státem ve střední a východní Evropě a že bylo důležitou oporou demokracie v této oblasti. Zároveň však nelze nevidět závažné nedostatky, které spoluzavinily vnitřní jazykovou a národnostní, ale i náboženskou a sociální dezintegraci této vícenárodnostní země, která po vnější stránce měla dobré šance se – byť za značných obětí – ubránit proti nacistické agresi, ale které se nezdařilo dost účinně zajistit svou vnitřní jednotu. To se ostatně stalo i jednou ze záminek, proč západní demokratické velmoci ustoupily německým hrozbám a nechaly tento nejdemokratičtější, ale dobře vyzbrojený stát jeho mnichovskému a pomnichovskému osudu. Čechy a Morava byly okleštěny zábořem okrajových území s německým obyvatelstvem a nakonec proměněny v tzv. protektorát. Slovensko se odtrhlo, ustavilo se jako samostatný stát (pochopitelně fašistického typu) a větší část války přečkalo v poměrném

klidu. Po válce bylo Československo obnoveno, ale nikoliv v původní podobě. Jednak bylo zbaveno svého nejvýchodnějšího území, kdysi Podkarpatské Rusi, která byla bez jakéhokoli náznaku plebiscitu připojena k Ukrajině, jednak se zbavilo naprosté většiny svých původních německých občanů jejich odsunem, s nímž projevily souhlas všechny mocnosti. Zároveň však velmi brzo ztratilo ještě ani dost neupevněné demokratické rysy a stalo se komunistickou zemí v rámci sovětské mocenské sféry, tzv. socialistického tábora.

Už válečná doba znamenala těžké důsledky nejen v podobě materiálního a finančního ochuzení Československa, ale zejména mravního a duchovního úpadku. To však ani nelze srovnat s přímo katastrofálním úpadkem celé společnosti v údobí komunistické nadvlády. Ze země, která stála technicky a ekonomicky na předním místě v Evropě, se stala země zaostalá, v málokterém oboru schopná konkurence na světových trzích. Ještě horší to je však s obecnou úrovní kulturní, myšlenkovou, mravní atd. Po půl století trvajícím úpadku bude zapotřebí značně dlouhé doby pro nezbytnou všestrannou obnovu celé společnosti, která se však ocitá v nových, snad nikým nečekávaných rozporech, vyvolávaných dost uměle, ale přesto velmi nesnadno překonávaných. Úroveň všech škol značně poklesla a náprava si vyžádá značného času. Nápravě v tomto směru se však zatím nepřikládá prvořadá důležitost, takže dochází ke zbytečným časovým ztrátám. Škola zatím nemůže přispívat k morální obrodě, protože jí chybí učitelé na potřebné mravní a občanské úrovni. V personálním obsazení i ve struktuře práce vysokých škol zatím nedošlo k hlubším změnám, ačkoliv by toho bylo nanejvýš zapotřebí. V politice snad ani nechybí dobrá vůle, ale jsme svědky naprostého nedostatku profesionality a v důsledku toho překvapující neschopnosti čelit demagogickým tendencím, které se navzdory své menšinovosti zdají získávat na váze a někdy i převaze.

V českých a moravských intelektuálních kruzích se zdá být orientace na Evropu silnější než nějaké úzké národní vlastenectví. V tom se současná situace liší od slovenské, kde je nacionalismus na postupu. Budoucnost jednotného československého státu se dnes zdá být nejistá. Eventuelní rozpad by asi nebyl provázen takovými průvodními projevy, jaké dnes vidíme třeba v Jugoslávii, ale znamenal by těžkou ránu pro oba nově vzniklé celky, ovšem na samotném Slovensku by mohl mít katastrofální následky. Skutečnou perspektivu má politické a kulturní sjednocování Evropy, které je nadějí především pro malé země a státy, od nepaměti ohrožované velkými sousedy. Zatímco v západní části Evropy se situace značně stabilizovala, ve středu Evropy není zcela zabezpečena a je ohrožována především labilitou, a dokonce výbušností situace v Evropě východní (a zčásti i jihovýchodní).

V této vypjaté situaci plné starých i nových ohnisek konfliktů se jen pomalu upevňuje přesvědčení, že budoucnost Evropy musí být založena

nikoliv na nějakém novém rozložení sil, ani na nějakém novém politickém uspořádání mapy, které by více přihlíželo k svéprávným etnickým celkům. Něco takového v Evropě už dávno nelze provést bez nových tvrdostí a nespravedlností. Tak jako muselo (a ještě musí) ve všech civilizovaných společnostech dojít k odluce církví od států, musí v budoucnosti dojít také k odluce etnických, národních, kulturních a jazykových tradic a aktivit od celkového politického uspořádání a politické správy evropského kontinentu. Nejrůznější typy individuálního a skupinového zaměření a rozmanité loajality všeho druhu se musí naučit žít vedle sebe a nežádat politická privilegia, kterými jsou poškozována práva jiných skupin, menšin a jednotlivců. V současné chvíli se zdá, že si tuto pravdu dost neuvědomují nejen lidé ve střední a východní Evropě, ale dokonce ani mnozí obyvatelé západní části Evropy.

To souvisí s tím, že právě západní Evropa je především orientována na integraci ekonomickou a technickou a velmi málo na potřebnou reinterpretaci evropských tradic myšlenkových, mravních a duchovních. Sama tato formulace už budí skepsi a přímo odpor. Zkušenost posledních pěti a v některých zemích dokonce sedmi i více desetiletí, jakou udělaly národy a země střední a východní Evropy, je učinila poněkud vnímavějšími pro skutečnosti, které moderní Západoevropan už vůbec nebere vážně. Obnova Evropy v tomto podstatnějším smyslu už nemá být na čem postavena, alespoň v očích západních myslitelů. A zde se ukazují jisté motivy, které se ozvaly nebo i nadále ozývají v tradicích malých zemí a národů střední a východní Evropy, jež by mohly otvírat nové perspektivy pro celou budoucí Evropu. Těmto myšlenkám by dnes měla být věnována mimořádná pozornost v zájmu všech a možná dokonce nejen v zájmu samotných Evropanů. Právě v českých duchovních a myšlenkových tradicích se podobné motivy najdou, a nejsou to jen myšlenky zajímavé, ale i nosné a pro příští dobu možná mimořádně významné.

Jednou takovou ideou je původně mimořecká, židovská myšlenka pravdy, která už v době první reformace v Čechách měla značný vliv a která byla pozoruhodným, byť někdy také poněkud „odstrašujícím“ způsobem (kvalifikace pochází od Jana Patočky) nově interpretována v tomto století. Zmiňuji to jen na doklad toho, že nejen česká a slovenská kulturní historie a současnost, ale pravděpodobně kulturní a duchovní minulost i současnost dalších zemí a národů této oblasti může být považována za studnici, z níž bude moci čerpat právě i budoucí Evropa jako ze svých vlastních, i když zapomenutých a nadále zapomínaných zdrojů.